

Atatürk Döneminde Türkiye-Rusya İlişkileri

Atatürk dönemi Türkiye-Rusya ilişkilerini Millî Mücadele Dönemi ve sonrası olmak üzere iki kesitte incelemek mümkündür. İlk dönemde Anadolu'daki Millî Mücadele Hareketinin dış politikadaki ana hedefi Misakımillî'yi uygulamak, Türkiye'nin uluslar arası sahada tanınmasını sağlamak, savunma, saldırmazlık, dostluk ve ittifak antlaşmaları çerçevesinde maddi yardımlar temin etmeye çalışmaktı. Dolayısıyla bu ilk dönemdeki Türk-Sovyet ilişkilerini bu ilkeler çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Genel savaş sonrası başta İngiltere olmak üzere İtilaf Devletleri'nin Anadolu'da başlattıkları işgaller ve ülkenin içinde bulunduğu güç şartlar dışarıdan yardım almayı önemli oranda gerekli kılmaktaydı. Nitekim bu gerçeğin farkında olan Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa önderliğindeki Anadolu hareketi 1917 Bolşevik İhtilali ile Rusya'da kurulan ve bir türlü Batılı ülkeler tarafından tanınmayan Sovyetleri en uygun müttefik olarak değerlendirdi. Zaten Sivas Kongresi'nin hemen akabinde 13 Eylül 1919'da Rus Dış İşleri Komiseri Çiçerin yaptığı bir konuşmada "*Türk halkının sömürücüler idaresinden kurtulması gerektiği*" yolunda bir demeç vermişti. Dolayısıyla Nisan 1920'de Ankara'da tesis edilen Büyük Millet Meclisi (BMM) Hükûmeti artık kolaylıkla ilk uluslar arası diplomatik ilişkiyi Sovyet Rusya ile kurabilirdi. Yalnız tam bu noktada BMM Hükûmeti'nin ve Sovyet Rusya'nın birbirlerinden beklentilerinin farklı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa açısından kurulacak olan bu ilişkiden beklenen, Sovyetler ile iyi komşuluk ilişkileri ve işbirliği tesis etmek ve nihayetinde onlardan silah sağlayarak "*ortak düşmana*", diğer bir ifadeyle "*emperyalistlere*" karşı mücadele etmektir. Eğer bu temelde bir ilişki kurulabilecek olursa, Batılı ülkelere ve özellikle de İngiltere'ye karşı, Rusya'nın da içinde bulunduğu bir güç bloğu kurulabilir ve bu blok ilerleyen dönemlerde batıya karşı denge vazifesi görebilirdi. Buna karşılık Sovyet Rusya Anadolu hareketini Batılı emperyalistlere karşı savaş veren ve karşı duran bir hareket olarak görüyor, bu hareketin Müslüman halkların uyanışına örnek olacağını, onları ayaklanmaya teşvik edeceğini ve nihayetinde batılıların bundan zarar göreceğini hesaplıyordu. Sovyet Rusya yine ayrıca kurulacak olan ilişki neticesinde, Anadolu hareketinin "*proleter*", "*köylü*" ihtilaline dönüştürülebileceğini, diğer bir ifadeyle Türkiye'de Sovyet Rusya'ya benzer bir sistemin kurulabileceğini düşünüyordu. Her iki tarafın beklentileri farklı olsa da esasında mevcut ortam Anadolu hareketi ile Sovyet Rusya'yı birbirine muhtaç kılmaktaydı. Nitekim bir tarafta Anadolu'da İngiliz desteğiyle Yunan ordusu iç bölgelere ilerliyor, diğer tarafta Sovyet Rusya yine İngilizlerin desteğindeki Çarlık taraftarı ordularla mücadele ediyordu. İşte böyle bir ortamda Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından üç gün sonra, 26 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa Lenin'e bir mektup göndererek, Ankara ve Moskova arasında ilişki kurulmasını, askerî ve siyasi bir ittifak ile batı emperyalizmine karşı birlikte mücadele edilmesini istedi. Mustafa Kemal Paşa söz konusu mektupta, tüm bu amaçlara ulaşmak için Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye silah, cephane ve para yardımı yapması gerektiğine özellikle dikkat çekmekteydi. BMM Hükûmeti söz konusu mektuba cevap gelmesini beklemeden ikinci bir teşebbüste bulundu ve 11 Mayıs 1920'de Bekir Sami Sami (Kunduh) Bey başkanlığındaki bir heyeti yardım ve destek sağlamak üzere Moskova'ya gönderdi. Moskova'da Rus yetkililerle bir araya gelen söz konusu heyet, oldukça garip isteklerle yüz yüze kaldı. Özellikle 13 Ağustosta Çiçerin ile yapılan görüşmede Bitlis, Van ve Muş gibi vilayetlerin Ermenilere bırakılması talebi oldukça dikkat çekiciydi. Doğal olarak bu talep Türk heyeti tarafından kabul edilmedi ve görüşmeler çıkmaza girdi. Bu son gelişme üzerine Türk heyetinde bulunan İktisat Vekili Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey, Eylül 1920 sonlarında Türkiye'ye geri döndü. Bu arada Mustafa Kemal'in mektubuna 2 Haziran 1920'de, Sovyet Dış İşleri Komiseri Çiçerin cevap vermiş; ancak bu cevap BMM Hükûmeti'nin beklentilerini karşılamaktan uzak kalmıştı. Çiçerin verdiği cevapta, silah ve cephane yardımına hiç değinmemiş, iki tarafın dostluk ve iş birliği temelinde diplomatik münasebet kurabileceğini ifade etmiş ve hepsinden önemlisi Misakımillî sınırlarını kendine göre yorumlamıştı. Tüm bu gelişmeler olurken, Ermeniler Haziran 1920'den

itibaren Kafkasya'daki Türklere karşı zulme başlamış ve Kuzeydoğu Anadolu'ya doğru bir askerî harekâta başlamışlardı. Bu harekâtın gittikçe tehlike arz etmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa 15. Kolordu'yu harekete geçirdi ve Türk ordusu 30 Eylül'de Sarıkamış ve çevresini Ermenilerden kurtardı. Ekim ayı sonunda ikinci bir harekât daha gerçekleştiren 15. Kolordu, 30 Ekim 1920'de Kars'ı geri aldı ve böylelikle Ermeniler barış masasına oturmak zorunda kaldılar. 2-3 Aralık 1920'de Ermenilerle Gümrü Antlaşması'nın imzalanması neticesinde Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki antlaşmazlık konularından en önemlisi ortadan kalktı. Ermeni sorununun ortadan kalkması ile birlikte taraflar arasındaki görüşmeler tekrar ivme kazandı. BMM Hükûmeti Sovyet Rusya'dan gelen heyetlere karşılık olmak üzere Bekir Sami Bey heyetinin yerine Moskova'ya bir elçi göndermeye karar verdi. 21 Kasım 1920'de Ali Fuat (Cebesoy) Paşa Moskova elçilik görevine tayin edildi. Ali Fuat Paşa 1920 yılı sonunda, içinde İktisat Vekili Yusuf Kemal ve Maarif Vekili Rıza (Nur) beylerin de bulunduğu kalabalık bir heyetle Moskova'ya hareket etti. Hemen hemen aynı tarihlerde Rusya da Ankara Elçisi Budu Mdivani'yi yola çıkarmıştı. Şubat 1921 ortalarında Moskova'ya ulaşan Ali Fuat Paşa ve maiyeti Rus yetkililerle görüşmelere başladılar. Yapılan görüşmeler neticesinde 16 Mart 1921'de Tür-Rus Muhadenet ve Dostluk Antlaşması (Moskova Antlaşması) imzalandı. Bu antlaşmaya göre Ruslar Misakımillî'yi tanıyor, Kars, Ardahan ve Artvin'i Türkiye'ye bırakıyor, Büyük Millet Meclisi'nin kabul etmediği bir antlaşmayı tanımamayı taahhüt ediyorlardı. Moskova Antlaşması'nın imzalanması ile birlikte iki taraf arasındaki güven bunalımı büyük ölçüde aşıldı ve bölük pörçük bir seviyede devam eden Rus yardımları önemli ölçüde arttı. Muhtelif kaynaklar 1921 ve 1922 senelerinde partiler hâlinde gelen Rus yardımlarının 10 milyon altın rubleye yaklaştığını ifade etmektedir. 1920 yılında gelen küçük çaplı yardımlar da ilave edildiğinde Sovyet yardımının 11 milyon altın ruble civarında olduğunu söylemek mümkündür. Bu dönemde Rusya'dan nakdi yardımın yanı sıra, silah, techizat ve cephane de geldi. Nitekim Kâzım Özalp'in ifadesine göre 1 Eylül 1920 - 1 Haziran 1922 arasında Rusya'dan 37.812 adet tüfek, 44.587 sandık fişek, 324 adet ağır ve hafif makineli tüfek, 66 adet top, 200 bin mermi ve 11 adet kama gelmiştir. Gelen tüm bu yardımlar Mustafa Kemal Paşa açısından Türk-Sovyet yakınlaşmasının ve ortak düşman olan Batı emperyalizmine karşı yürütülen mücadelenin bir gereğiydi. Sovyet Rusya'ya göre ise bu yardımlar Asya'daki ülkelerin "Millî Demokratik Devrimlerini" destekleyerek, onları sosyalist aşamaya taşımaya bir aracıydı. Bu yüzden meseleye yardım sağlama açısından yaklaşan Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadele'nin yönetici kadrosu bu dönemde "Sovyetlere hoş görünmek" düşüncesiyle, Anadolu'daki bazı sol gruplara müsamaha ile yaklaştılar. Dolayısıyla Yeşil Ordu ve Albayrak oluşumlarını bu bağlamda değerlendirmek gerekir. Zaten 1921 yılı sonu itibarıyla Yunan ileri harekâtının durdurulması ve akabinde zaferler elde edilmeye başlanması ile birlikte sol gruplara karşı gösterilen müsamahalı davranışlar terk edilmiş ve Batı ile kurulan yakınlaşma neticesinde bu gruplar bastırılmıştır. Lozan Antlaşması ile uluslar arası alanda tanınan Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki genç Türkiye, dış politikasını Lozan'da halledilemeyen meselelerin çözümü üzerine kurmuştu. Dolayısıyla 1923 sonrası Türk-Sovyet ilişkileri bir anlamda Lozan Antlaşması'ndan kalan sorunların çözümünde Batılı ülkelerin Türkiye'ye karşı davranışlarının etkisi altında şekillenmiştir. Lozan'dan arta kalan meselelerden en önemlisi olan Musul sorununun çözümü hususunda Milletler Cemiyetinin İngiliz yanlısı tutumu bu dönemde Türkiye'yi Sovyet Rusya'ya yaklaştırırken, savaş sonrası Avrupa düzeni ile ilgili İngiltere ve Fransa tarafından hazırlanan Locarno sistemi de Rusya'yı Türkiye ile iyi ilişkiler kurmaya sevk ediyordu. Çünkü 1 Aralık 1925'te İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya arasında imzalanan Locarno Antlaşmaları, Sovyet Rusya'yı yeni Avrupa düzeninde âdeta yok sayıyordu. Dolayısıyla bu yeni gruplaşmayı kendisine yöneltilmiş bir hareket olarak gören Sovyetler, Musul meselesinden dolayı Avrupa'yla sorun yaşayan Türkiye'ye yanaştı ve taraflar 17 Aralık 1925'te bir Tarafsızlık ve Saldırmazlık Antlaşması imzaladılar. Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras) Bey ile Sovyet Rusya Dış İşleri Komiseri Çiçerin arasında imzalanan bu antlaşmaya göre, taraflar birbirine hiçbir şekilde

saldırmayacak, birbirlerinin aleyhinde ittifak ve siyasi mahiyette anlaşma imzalamayacak, taraflardan biri saldırıya uğrarsa diğeri tarafsızlığını ilan edecekti. 1925 Antlaşmasından sonra oldukça iyi bir noktaya gelen Türk Sovyet ilişkileri, İngiltere'nin bir takım ayrıştırma teşebbüslerine rağmen artarak devam etti. Nitekim Kasım 1926'da Odesa'da Sovyet Dış İşleri Komiseri Çiçerin ile bir araya gelen Tefvik Rüştü Bey, iki ülke arasındaki ilişkileri ticari boyuta taşımak için görüşmeler yaptılar. Tefvik Rüştü Bey Odesa'dan ayrılırken, Çiçerin Mustafa Kemal Paşa'ya verilmek üzere bir mektup verdi. Çiçerin söz konusu mektupta, iyi ülke arasındaki iyi ilişkilerin artarak devam etmesi gerektiğini ifade etmekte, Sovyetlerin Türkiye'nin Balkanlardaki çıkarlarını tehlikeye sokacak hiçbir teşebbüste bulunmayacağı yolunda garanti vermekteydi. Türkiye ve Sovyet Rusya, 11 Mart 1927'de Ankara'da imzalanan Ticaret ve Denizcilik Antlaşması ile iktisadi olarak da yakınlaşmaya başladılar. Nitekim söz konusu antlaşma ile iki ülke arasındaki ticaret hacmi belli oranda arttı. 1928-1930 arasındaki dönemde Türk-Sovyet ilişkileri yine oldukça iyi seviyede devam etti. Nitekim bu dönemde iki ülkenin uluslar arası meselelerde ortak hareket ettiği, birbirine destek çıktığı görülmektedir. Ancak 1930 yılından itibaren ortaya çıkan bazı gelişmeler ikili ilişkilerde zaman zaman ivme kaybına sebebiyet verdi. Bu dönemde Türkiye'nin eski düşmanları İngiltere, Fransa ve Yunanistan ile sorunlarını hâletmesi ve iyi ilişkiler tesis etmesi, açıkça ifade etmese de Sovyetleri rahatsız etti. Sovyetlerin bu rahatsızlığına karşılık Türkiye, ikili ilişkileri eski seviyede tutmaya çalıştı. Nitekim bu kapsamda Nisan 1932'de Başvekil İsmet (İnönü) Paşa ile Hariciye Vekili Tefvik Rüştü Bey Moskova'yı ziyaret ettiler. Bu ziyaret iki ülke arasındaki siyasi ve iktisadi ilişkilerin yeniden ele alınması için yeni bir zemin hazırladı. Yapılan görüşmeler sonrasında sanayi maddeleri ve makine ithali için Sovyetlerin Türkiye'ye 8 milyon dolarlık bir kredi vermesi hususunda görüş birliğine varıldı. Yardımın yapılmasına dair protokol ise 21 Ocak 1934'te Ankara'da imzalandı. 1933-1936 döneminde Türk-Sovyet ilişkileri özellikle uluslar arası sahada iş birliğine sahne oldu. Bu durumun en önemli sebebi ise Avrupa devletleri arasında oluşan gruplaşmaya dair bir takım duyumlardı. Nitekim çıkan haberlere göre Mussolini'nin girişimleri ile revizyonist Almanya ve İtalya, anti revizyonist İngiltere ve Fransa ile masaya oturmuştu. Taraflar arasında böyle bir görüşmenin gerçekleşmesi ise doğal olarak Alman ve İtalyan tehdidinden çekinen ülkeleri oldukça ürkütmüştü. Nitekim Türkiye de bunlardan biriydi. Mussolini'nin Anadolu'yu kendine hayat alanı olarak gördüğü uzun süredir bilinen bir gerçektir. Bu durumda Türkiye ve Sovyet Rusya, Avrupa ve Yakın Doğu'daki komşu ülkelerle ortak bir anlaşma yapmak üzere harekete geçtiler. Nitekim 3 Temmuz 1933 tarihinde Türkiye, Estonya, Letonya, Polonya, Romanya, Sovyetler Birliği, Çekoslovakya ve Yugoslavya Londra Sözleşmesini imzaladılar. Sözleşme esas itibariyle, muhtemel bir saldırı olayı karşısında gerçek saldırganı ortaya çıkarmak ve imzacı devletler arasında bir birlik oluşturmak amacına yönelikti. Bu dönemde Türkiye Lozan'dan arta kalan son mesele olan boğazlar sorununun çözümü konusunda uluslararası sahada bir takım teşebbüslere girerken, bu teşebbüsler Sovyet temsilcileri tarafından her platformda desteklenmiştir. Türkiye'nin 1934 yılında Balkan Antantı'na dair girişimleri Sovyetler nezdinde bazı endişeler doğurmuşsa da, Türkiye söz konusu oluşumun Rusya karşıtı olmadığı hususunda güvence vererek, ilişkileri normalleştirmiştir. Dolayısıyla 1936 yılına kadarki olan süreçte Türk-Sovyet ilişkileri nispeten iyi seviyede devam etmiştir. Ancak 1936'da Montreux Sözleşmesi'nin imzasından sonra boğazlarda Türk egemenliğinin yeniden kurulması ve Türkiye'nin uluslar arası ilişkilerde ağırlığının artması ile Türk-Sovyet ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Nitekim bu dönemde Türkiye iki kutba ayrılan Avrupa devletleri açısından dostluğu şiddetle aranan bir devlet konumuna dönüşmüştür. Avrupa'da oluşan ikili yapı karşısında Türkiye, İtalyan tehdidini de dikkate alarak, yönünü İngiltere ve Fransa'ya çevirdi. Buna karşılık aynı dönemde Sovyet Rusya'nın karşı bloktaki Almanya ile anlaşma yollarını araması, Türk-Sovyet ilişkilerini bir anda ters yüz etti. İki ülke arasındaki dostluk ve işbirliği II. Dünya Savaşı yıllarından itibaren yerini korku ve düşmanlığa bıraktı.

KAYNAKÇA

AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

ARMAOĞLU, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980**, Ankara 1984.

Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Ed. Ayten Sezer, Ankara 2003.

Atatürk'ün Millî Dış Politikası (Millî Mücadele Dönemine Ait 100 Belge) 1919-1923, Cilt II, Kültür Bakanlığı, Ankara 1992.

GÖNLÜBOL, Mehmet, vd., **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1974.

IRMAK, Sadi, "Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C III, S 9, Ankara-Temmuz 1987.

JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar (30 Ekim 1918-1Ekim 1922)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

KOCATÜRK, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.

ÖZALP, Kâzım, **Millî Mücadele (1919-1922)**, Cilt I, Ankara 1985.

SARAY, Mehmet, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, İstanbul 1990.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945)**, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I-II, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000-2007.

YERASİMOS, Stefanos, **Kurtuluş Savaşında Türk Sovyet İlişkileri**, İstanbul 1979.

YÜCEER, Saime, **Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri**, Bursa 1997.

23/11/2024 tarihinde

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturk-doneminde-turkiye-rusya-iliskileri-1919-1938/?pdf=3805> adresinden erişilmiştir